

УДК 81'373.231(=161.2)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-1-24>**Лесь БЕЛЕЙ,***orcid.org/0000-0003-4094-6418*

кандидат філологічних наук,

науковий співробітник відділу мов України

Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України

(Київ, Україна) *to.mamay@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПИСЕМНОСТІ В УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Писемна практика зазнає постійних змін та модифікацій. Змінюється сама графічна система, модифікуються правила орфографії та пунктуації, з'являються нові інструменти писемності. З появою комп'ютерів та інформаційних технологій, практика письма зазнала значних змін.

Сучасні дослідники схильні розглядати писемність не у вузькому трактуванні (вміння читати і писати), а в більш широкому (здатність послуговуватися усіма сучасними каналами комунікації – онлайн-чати, соцмережі, аудіо-, відео-зв'язок, – вміння користуватися пошуковими системами, фільтрувати інформацію, медіа-гігієна тощо). Це широке трактування називають новою писемністю.

Спочатку писемність розглядали як маркер поділу між розвиненими (писемними) на малорозвиненими (неписемними) культурами. З появою сучасних інформаційних технологій маркером поділу став ступінь комп'ютеризації суспільств.

На писемність суспільства впливають два чинники – кількість населення з базовими навиками писемності (вміння читати і писати) та технологічні винаходи пов'язані з поширенням текстової інформації. Україна протягом ХХ ст. пройшла процес радикального зменшення неписемності населення. На саму практику писемності вплинув цілий ряд винаходів, зокрема друкарська машинка, комп'ютер, інтернет та мобільний телефон.

На сучасному етапі можна говорити про п'ять великих змін у практиці писемності: поява текстів, автором яких я штучний інтелект, а не людина; лавиноподібне збільшення кількості текстів, пов'язане з комунікацією месенджерів та поширення письмової реклами на усі сфери людської діяльності; зменшення контролю над публічними текстами (багато текстів публікують в авторській редакції); поява потреби у навігаційній грамотності (пошуку необхідної інформації у великих масивах) та доповнення традиційних графічних інструментів емоджі, стікерами та мемами.

Ключові слова: нова писемність, інформаційні технології, штучний інтелект, емоджі, мем.

Les BELEY,*orcid.org/0000-0003-4094-6418*

PhD,

Researcher at the Department of Languages of Ukraine

O. Potebnya Institute of Linguistics, NAS of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *to.mamay@gmail.com*

THE EMERGENCE OF NEW LITERACY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF INFORMATION TECHNOLOGIES

Literacy undergoes constant changes and modifications. The graphic system itself changes, the rules of spelling and punctuation are being modified, new writing tools appear. With the advent of computers and information technologies, the practice of writing has undergone significant changes.

Modern researchers tend to consider literacy not in a narrow interpretation (the ability to read and write), but in a broad (the ability to use all modern communication channels – online chats, social networks, audio- and video-communication, – the ability to use search engines, filter information, media hygiene, etc). This broad interpretation is called new literacy.

Initially, writing was considered as a marker of division between developed (literate) and underdeveloped (non-literate) cultures. With the advent of modern information technologies, the degree of computerization of societies became a new marker of division.

Two factors influence society's literacy – the number of people with basic literacy skills (the ability to read and write) and technological inventions related to the spread of textual information. Ukraine during the 20th century underwent a process of radical reduction of population illiteracy. The very practice of literacy has been influenced by a number of inventions, including typewriter, computer, Internet, and mobile phone.

At the current stage, we can talk about five major changes in the practice of literacy: the appearance of texts authored by an artificial intelligence, not humans; an avalanche-like increase in the number of texts caused by the usage of messengers and the spread of written advertising to all spheres of human activity; reduction of control over public texts (many texts are published without editing); the emergence of the need for navigational literacy (searching for the necessary information in large databases), and supplementing traditional graphic tools with emojis, stickers and memes.

Key words: new literacy, information technology, artificial intelligence, emoji, meme.

Постановка проблеми: Писемність як форма мовного вжитку постійно змінюється. Еволюціонує та модифікується сама система писемності (алфавіти, шрифти, орфографічні та пунктуаційні правила), змінюється її поширеність (кількість користувачів) і способи застосування. Еволюціонують як носії письма: камінь, папірус, пергамент, папір, комп'ютерна пам'ять; так і інструменти: різець, перо і чорнило, ручка, друкарська машинка, комп'ютер, смартфон. У контексті комп'ютеризації та розвитку інформаційних технологій практика писемності зазнала суттєвих впливів.

Аналіз досліджень: У найзагальнішому освітньому визначенні писемність розглядають як «вміння читати і писати» (Iinuma, v).

У сучасній системі освіти, однак, цей простий навик почали розглядати комплексніше. Американський Національний центр освітньої статистики виділяє три види писемності:

1. Прозова (знання та навички, необхідні для роботи з прозою: орієнтуватися, розуміти та користуватися довгими текстами, статтями, брошурами, інструкціями).

2. Документальна (знання та навички для роботи з документами: орієнтуватися, розуміти та користуватися ненаративними текстами різних форматів – платіжні форми, графіки транспорту, карти, таблиці, етикетки).

3. Квантитативна (знання та навички для квантитативних завдань (орієнтуватися та виконувати обрахунки – окремі та послідовні). (Literacy..., 2023).

Загальний рівень писемності центр оцінює за чотирма рівнями:

1. Нижчебазовий: вміння читати і писати слова і цифри в елементарних текстах (знаходження простої інформації на графіках, заповнення форм тощо).

2. Базовий: прості навички у розумінні коротких текстів (памфлети, програма телепередач, здатність порівняти ціни).

3. Середній: здатність виконувати складні завдання, розуміння довгих текстів (пошук інформації у довідниках, підсумування довгих статей, підрахунки кошторису).

4. Професійний: застосування творчого та критичного мислення для розуміння насичених та складних текстів (порівняння точок зору, інтерпретація статистичних даних, оцінка та підрахунок вартості їжі за унцію) (Levels..., 2023).

З появою цифрових технологій, зокрема інтернету, способи використання писемності розширилися і продовжують еволюціонувати. В умовах інформаційного світу з'явилося ширше трактування писемності: «компетенція у використанні різних способів комунікації» (Iinuma, v.). Тепер ідеться не тільки про здатність читати і писати, але і про опанування усіх сучасних каналів комунікації (онлайн-чатів, соцмереж, аудіо-, відеозв'язку), вміння користуватися пошуковими системами, здатність фільтрувати інформацію, медіа-гігієна тощо. Це широке трактування називають новою писемністю.

Теоретичне підґрунтя нової писемності з'явилося завдяки етнографічним дослідженням мовних спільнот з урахуванням соціального контексту писемних практик (Див. Rasool 1999). Таким чином підхід нової писемності передбачає паралельне існування множинних писемностей: соціальної (газети, оголошення), культурної (релігійні тексти), локальної (субкультурна комунікація) тощо (Rasool, 11).

Підходу множинних писемностей можна закинути підміну понять, оскільки тут ідеться про різні стилістичні реєстри та дискурси з використанням однієї і тієї ж системи писемності, якщо не враховувати рідкісних випадків певних субкультурних письмових практик, де система справді модифікується (наприклад, використання емоджі в онлайн-чатах). Однак якщо розглядати писемність саме як надбудову до соціальних практик, то така перспектива має доцільність у цьому вузькому контексті.

Вплив писемності на життя спільноти досліджували Гуді та Ватт (Goody, Watt: 1968), Онг (Ong: 1982) та ін. Вони, зокрема, стверджують, що поява писемності спричинила утворення так званого великого поділу між писемними та неписемними культурами. Мовляв, у перших писемність стала поштовхом до великого технологічного, світоглядного та наукового прогресу (ibid.). У середині дев'яностих концепцію великого поділу адаптували до комп'ютерних реалій і почали розрізняти культури, у яких відбувається комп'ютеризація і ті, де вона відсутня або відстає (Iinuma, 23).

Варшауер (Warschauer: 2004) вказує на спільні риси між писемністю і доступом до цифрових інформаційних технологій: обидві сфери тісно пов'язані з удосконаленням людського спілку-

вання; вони надають можливість повноцінної участі в інформаційному суспільстві; в обох випадках ідеться про зв'язок з джерелами інформації за допомогою фізичних носіїв (книга, комп'ютер); і там, і там можна не тільки споживати, але і творити інформацію; в обох сферах існує поділ – великий поділ та цифровий поділ.

Бартон і Гамільтон (Barton, Hamilton, 1998), прихильники теорії множинних писемностей, виділяють шість постулатів щодо природи писемності:

- Писемність – це соціальна практика та події, що відбуваються за посередництвом текстів.
- Бувають різні писемності, що асоціюються з різними сферами життя.
- Практики писемності структурують соціальні інституції та владні відносини. Деякі писемності стають домінантнішими, видимішими та впливовішими, ніж інші.
- Практики писемності мають ціль і вписані у ширші соціальні дії та культурні практики.
- Писемність історично локалізована.
- Практики писемності змінюються, нові часто набуваються шляхом неформального навчання.

Писемність з точки зору ефективного виконання роботи або соціальної ролі особою називають функціональною: тобто ідеться про технічне використання писемності, що виливається в економічну прибутковість (Pinna, 26).

Мета статті: Окреслити основні зміни у практиці писемності в Україні у контексті поширення інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу: Зміни у практиці писемності пов'язані із двома основними факторами – освітнього запровадження базових навиків (вміння читати і писати) та технологічних винаходів, які використовують для поширення письмової інформації.

У ХХ столітті Україна пройшла шлях мінімізації базової неписьменності від 62% на початку століття до 6,5% у 1959 році. (Ліквідація..., 2023)

З технологічної перспективи на практику писемності вплинуло запровадження цілого ряду технологій.

У ХХ столітті друкарська машинка стала альтернативою письму від руки. Вона мала обмежений графічний інструментарій (заводський шрифт, невелика кількість символів) і уможливлювала одночасного створення кількох копій тексту.

Коли комп'ютери появилися у широких верств населення, то, з точки зору писемності, спочатку вони слугували удосконаленою версією друкарської машинки (можливість корекції тексту, розширений інструментарій графічних символів, шрифтів, верстки, створення безкінечної кіль-

кості копій тексту на друкувальному обладнанні), а потім стали основою для докорінного реформування практики писемності, яка відбулася з появою інтернету.

Технологія інтернету також встигла пройти певну еволюцію. Спочатку він був простором для поширення інформації (Web 1.0), тобто доповненням традиційних ЗМІ, місцем представництва офіційних установ та приватних компаній. Електронна пошта стала альтернативною паперовій кореспонденції.

Потім з'явилася можливість спілкування онлайн (месенджери), споживачі контенту змогли залишати відгуки до інформації, виникли соціальні мережі (Web 2.0). Новий етап розвитку (Web 3.0) – це запровадження алгоритмічних фільтрів та таргетованості інформації, поява так званого штучного інтелекту.

За даними КМІС у 2022 році 82% українців користується інтернетом хоча б раз на тиждень, з них 78% щодня чи майже щодня (Користування..., 2023).

Технологія мобільних телефонів також вплинула на практику писемності. На старших кнопкових телефонах користувачі переписувалися короткими текстовими повідомленнями (SMS). Сучасні смартфони дають майже ті ж можливості, що і комп'ютери, відповідно, користувачі активно спілкуються у месенджерах.

Комп'ютеризація з одного боку вимагає освоєння цілого ряду нового інструментарію для комунікації, а з іншого, поступово стирає соціальні поділи, оскільки інформація стала загальнодоступною, полегшилося також набуття функціональної писемності.

Основна зміна у писемності, що відбулася з комп'ютеризацією, полягає у тому, що людина втратила монополію на авторство тексту. Спочатку почали з'являтися комп'ютерно генеровані тексти, які використовуються для великих розсилок (на кшталт SMS-повідомлень про роумінг, які абоненти стількикового зв'язку автоматично отримують при перетині кордону), а в 2022 році для широкого загалу стали доступними технології штучного інтелекту.

Поява технології *Large language model* (LLM), тобто великої мовної моделі уможливила комп'ютерне генерування текстів на основі величезного корпусу раніше оцифрованих матеріалів. Йдеться не про автоматизоване генерування заготовок з чітко заданими параметрами та результатом, а про творення абсолютно нових текстів з дуже великою варіативністю (тематичною, стилістичною, смисловою). Саме ця технологія лежить

в основі чату GPT, який здатний згенерувати текст за заданими параметрами.

Ось так, наприклад, чат GPT відповідає на питання, що таке «нова писемність»:

«Нова писемність – це система письма, яка була створена в Україні в 1920-х роках з метою заміни кирилиці на латиницю. Ця система була розроблена науковцями та лінгвістами для полегшення процесу навчання та забезпечення більшої зручності під час комунікації з іншими країнами. Нова писемність включає 33 літери, серед яких є літери з діакритичними знаками, щоб позначати звуки, яких немає в латинському алфавіті. Питання: Як впливає використання нової писемності на розвиток української мови?» (GPT, 2023)

Текст, згенерований чатом, граматично коректний, однак фактологічно він не відповідає дійсності. Так чи інакше, ця технологія постійно вдосконалюється і через пару років, цілком імовірно, буде важко відрізнити тексти написані людиною і комп'ютером. Частка текстів авторства штучного інтелекту буде зростати.

Друга важлива зміна у писемності – це лавиноподібне збільшення кількості текстів. По-перше, сьогодні люди активно спілкуються у месенджерах текстовими повідомленнями (робочі і приватні переписки). По-друге, багато людей ведуть публічні блоги. По-третє, писемність поширилася на ті сфери, де раніше вкрай рідко або значно менш інтенсивно використовувалась. Це стосується, наприклад, приватних оголошень та сфери послуг.

В обидвох випадках писемність вживалася і до появи інтернету, однак приватні оголошення у пресі були платними і мали обмежений розмір. Те ж саме стосується сфери послуг. Окремі будівельники, майстри, ремонтники, механіки і т.д. рідко вдавалися до текстової реклами та письмової комунікації. Інформація про деякі послуги, наприклад сексуального характеру, була відсутня у публічному просторі і всіляко цензурувалася.

У сервісі OLX (OLX, 2023) станом на 22.03.23 р. було розміщено майже 13 млн. оголошень з усієї країни, поділених на рубрики: допомога, дитячий світ; нерухомість; авто; запчастини для транспорту; робота; тварини; дім і сад; електроніка; бізнес та послуги; мода і стиль; хобі, відпочинок і спорт; віддам безкоштовно, обмін та ін. На сервісі Ukrgo (Ukrgo, 2023) серед рубрик також: бюро знахідок, пошук попутників, еротичні послуги. На подібних ресурсах можна знайти письмові оголошення з усіх сфер людської діяльності. Нелегальну та кримінальну діяльність, як правило, обговорюють у захищених переписках та так званому даркнеті.

Третя важлива зміна – публічна писемність стала менш регульованою. Якщо у доінтернетні часи тексти перед публікацією проходили відбір у редакціях ЗМІ та видавництвах, їх вичитували і виправляли, то зараз величезна кількість текстів публікується без відбору і виправлень. У класичних ЗМІ та видавництвах зберігається попередня практика, однак її не дотримуються у блогосфері, приватних оголошеннях тощо.

Ось, наприклад, оголошення про штукатурку в авторській редакції: «Виконується декоративна штукатурка ,різна, і різний ремонт. Квартир. Фото можу кинути на вайбер» (Ремонт..., 2023).

Ось оголошення про продаж зварювального напіватомата: «Продам полу автомат, варить без газу. варить ідеально, спалив дві кочала сварка почти новенька стан ідеальний. Можу скинути відео» (Сварка..., 2023).

Четверта зміна – потреба у навігаційній грамотності. У доцифрову епоху доступ до письмової інформації був обмежений. Щоб отримати письмову інформацію, було необхідно купувати пресу та книжки, відвідувати бібліотеки, архіви тощо. Сьогодні ж інтернет – це прямий доступ до величезних обсягів текстової інформації більшістю мов світу. Тепер складність полягає не так у доступі, як у вмінні знайти необхідну інформацію.

Застосовуючи концепцію множинних писемностей, можна говорити про окрему навігаційну писемність: вміння користуватися пошуковиками, розуміння алгоритмів пошуку і видачі результатів, таргетованості, оптимізації пошукових запитів.

П'ята зміна стосується графічних засобів писемності. Під дією комп'ютеризації класичний алфавіт отримав певні доповнення, які використовують під час переписки у месенджерах, соціальних мережах та форумах:

- емоджі, або смайли – піктограми, що зображають обличчя з характерними емоціями, використовуються для вираження емоцій;

- стікери – набори різних зображень (бувають анімовані), як правило, із впізнаваними особами, реаліями популярної культури іноді з короткими цитатами, використовуються для вираження емоцій та урізноманітнення переписки.

- меми – зображення, іноді з текстами, що стали вірусними і загальновідомими, відіграють роль своєрідної графічної паремії у сучасних практиках писемності.

Висновки: Зважаючи на описані фактори, можна стверджувати, що в Україні початку XXI століття практика писемності зазнала суттєвих змін. Щоб відповідати вимогам так званої нової писемності, людина повинна не тільки

вміти писати і читати, але також опанувати різні способи комунікації, зокрема весь спектр інформаційних технологій.

Внаслідок цифровізації та появи сучасних комп'ютерів, мобільних телефонів та швидкісного

інтернету, у суспільстві відбувся лавиноподібний вибух писемності, що охопила собою щоденне спілкування та всі сфери людської діяльності.

Писемність стала менш регульованою, графічний інструментарій доповнився новими засобами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Користування інтернетом серед українців. *KMIS*: вебсайт. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=1> (дата звернення: 11.03.2023).
2. Ліквідація неписьменності. *ESU*: вебсайт. URL: <https://esu.com.ua/article-55470> (дата звернення: 11.03.2023).
3. Ремонт квартир. *OLX*: вебсайт. URL: <https://www.olx.ua/d/uk/obyavlenie/remont-kvartir-dekorativna-schekaturka-IDFgDL7.html> (дата звернення 20.03.2023).
4. Сварка полу автомат. *OLX*: вебсайт. URL: <https://www.olx.ua/d/uk/obyavlenie/svarka-polu-avtomat-IDRotXN.html> (дата звернення 20.03.2023).
5. Barton, D., Hamilton, M. *Local literacies: Reading and writing in one community*. London and New York : Routledge. 1998.
6. Goody, J., Watt, I. (1968). The consequences of literacy. *Literacy in traditional societies*. 1968, 70–84.
7. GPT chat : вебсайт. URL: <https://chatgpt.org.ua/uk.php> (дата звернення: 11.03.2023).
8. Iinuma, M. *Learning and Teaching with Technology in the Knowledge Society*. New Literacy, Collaboration and Digital Content. Tokyo: Springer. 2016
9. Levels of perfection. *NCES*: website. URL: https://nces.ed.gov/naal/perf_levels.asp (access date 11.01.2023).
10. Literacy Types. *NCES*: website. URL: <https://nces.ed.gov/naal/literacytypes.asp> (access date 11.01.2023).
11. OLX : вебсайт. URL: <https://www.olx.ua/uk/> (дата звернення: 11.03.2023).
12. Ong, W. *Orality and literacy*. London: Methuen. 1982.
13. Rasool, N. *Literacy for sustainable development in the age of information*. Clevedon: Multilingual Matters. 1999.
14. Ukrgo : вебсайт. URL: <http://ukrgo.com/> (дата звернення: 11.03.2023).
15. Warschauer, M. *Technology and social inclusion: Rethinking the digital divide*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. 2004.

REFERENCES

1. Korystuvannya internetom sered ukrayintsiv [Intrenet usage of Ukrainians]. *KMIS*: website. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=1> (access date: 11.03.2023). [in Ukrainian]
2. Likvidatsiya nepysemnosti. [Illiteracy eradication] ESU: website. URL: <https://esu.com.ua/article-55470> (access date: 11.03.2023). [in Ukrainian]
3. Remont kvartyr [House repairs]. *OLX*: website. URL: <https://www.olx.ua/d/uk/obyavlenie/remont-kvartir-dekorativna-schekaturka-IDFgDL7.html> (access date: 20.03.2023). [in Ukrainian]
4. Svarka polu automat [Semiautomatic welding]. *OLX*: website. URL: <https://www.olx.ua/d/uk/obyavlenie/svarka-polu-avtomat-IDRotXN.html> (access date: 20.03.2023). [in Ukrainian]
5. Barton, D., Hamilton, M. *Local literacies: Reading and writing in one community*. London and New York: Routledge. 1998
6. Goody, J., Watt, I. (1968). The consequences of literacy. *Literacy in traditional societies*. 1968, 70–84.
7. GPT chat: website. URL: <https://chatgpt.org.ua/uk.php> (access date: 11.03.2023).
8. Iinuma, M. *Learning and Teaching with Technology in the Knowledge Society*. New Literacy, Collaboration and Digital Content. Tokyo: Springer. 2016.
9. Levels of perfection. *NCES*: website. URL: https://nces.ed.gov/naal/perf_levels.asp (access date 11.01.2023).
10. Literacy Types. *NCES*: website. URL: <https://nces.ed.gov/naal/literacytypes.asp> (access date 11.01.2023).
11. OLX: website. URL: <https://www.olx.ua/uk/> (access date: 11.03.2023).
12. Ong, W. *Orality and literacy*. London: Methuen. 1982.
13. Rasool, N. *Literacy for sustainable development in the age of information*. Clevedon: Multilingual Matters. 1999.
14. Ukrgo: website. URL: <http://ukrgo.com/> (access date: 11.03.2023).
15. Warschauer, M. *Technology and social inclusion: Rethinking the digital divide*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. 2004.